

De Zondagswet (1945-2002)

Tekst: Han Jordaan
Vormgeving: Rijksarchiefdienst/PIVOT
Illustraties: W. Küller
Druk: Krips BV

ISBN:

© Rijksarchiefdienst/PIVOT. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de Rijksarchiefdienst/PIVOT.

PROJECT INVOERING VERKORTING OVERBRENGINGSTERMIJN

Voor u ligt het rapport waarin de uitkomsten van een onderzoek, gehouden in het kader van het Project Invoering Verkorting Overbrengingstermijn (PIVOT), zijn weergegeven. PIVOT is een project-organisatie die in mei 1991 door de Algemene Rijksarchivaris in het leven is geroepen. De aanleiding daarvoor vormde de (voorgenomen) verkorting van de overbrengingstermijn conform de nieuwe Archiefwet van vijftig naar twintig jaar. Vanuit het oogpunt van democratisering van het openbaar bestuur moet deze termijnverkorting positief worden beoordeeld. Immers, eerder overgedragen archieven worden ook eerder volledig toegankelijk voor het publiek. Voor de Rijksarchiefdienst betekent deze termijnverkorting echter dat, wanneer er geen maatregelen worden genomen, hij overstroomd wordt met archiefmateriaal. De neerslag van dertig jaar overheidshandelen zou bij de invoering van de nieuwe wet in een korte periode moeten worden overgebracht naar de depots van de archiefdiensten. Voor de centrale rijksorganen wordt de omvang van deze stroom van gegevensbestanden geschat op ongeveer 600 strekkende kilometer over de periode 1943-1973 en over de periode 1973-1990 op nog eens eenzelfde hoeveelheid. Omdat een dergelijke hoeveelheid archiefmateriaal niet beheersbaar, noch hanteerbaar is en de opslag ervan te kostbaar, heeft de Rijksarchiefdienst in het kader van PIVOT tezamen met de verschillende Hoge Colleges van Staat en de ministeries maatregelen getroffen om deze vloed te kanaliseren.

Bij het uitvoeren van deze inhaaloperatie moesten reeds bestaande problemen bij de archiefzorg van de rijksoverheid in versneld tempo worden opgelost. Onder de Archiefwet 1962 zijn grote achterstanden ontstaan in het selecteren van naoorlogs archiefmateriaal en in het overbrengen van archief van vóór 1940 naar de Rijksarchiefdienst. In inspectierapporten van de Rijksarchiefdienst werd daar al op gewezen, maar door het rapport 'Archiefbeheer en -behoud bij het Rijk' dat de Algemene Rekenkamer in 1988 uitbracht, is dit probleem pas in zijn volle omvang tot politiek Den Haag doorgedrongen.

PIVOT is mogelijk geworden door de inzet van extra financiële middelen die de minister van WVC in 1991 heeft toegezegd: fl. 17 miljoen over een periode van tien jaar (de looptijd van het project). Daarnaast zetten de ministeries en de Hoge Colleges van Staat, verantwoordelijk voor selectie en overdracht van hun archieven, elk eigen middelen in om deze operatie mogelijk te maken. Afspraken daarover zijn vastgelegd in convenanten die de verschillende secretarissen-generaal of vertegenwoordigers van de Hoge Colleges van Staat met de Algemene Rijksarchivaris hebben gesloten.

1. De uitgangspunten van PIVOT

Om de hierboven beschreven papiervloed op een verantwoorde manier te kunnen beperken heeft PIVOT een nieuw selectie-instrument ontworpen. De traditionele selectiemethoden zijn voor een operatie van deze omvang niet toereikend: zij zijn te arbeidsintensief en dus te kostbaar, terwijl de basis van de gevoerde selectie niet altijd duidelijk is geformuleerd. Bij de traditionele selectie worden als criteria gebruikt: de inhoudelijke of informatieve waarde van documenten en de plaats die zij innemen in het geheel van een dossier, een archief of verzameling archieven. Aangezien men bij die manier van selecteren geen model hanteert waarmee men de context van de gegevens in kaart kan brengen, kan men aan de gegevens op zich moeilijk een waarde toekennen. De functie van de gegevens is in dat geval niet te achterhalen. Het gevolg hiervan is een subjectieve selectie omdat iedereen die selecteert een eigen interpretatie aan de gegevens geeft.

PIVOT gaat ervan uit dat de selectie moet worden uitgevoerd vanuit het gezichtspunt van het overheidsorgaan of de organen die deze documenten in het kader van hun taak en het daaruit voortvloeiende handelen hebben ontvangen of geproduceerd: niet de informatiewaarde van documenten, maar de waardebeoordeling van handelingen van overheidsorganen staat centraal. Met de gegevensbestanden die naar de Rijksarchiefdienst worden overgebracht moet het handelen van de overheid in relatie tot haar omgeving op hoofdlijnen te reconstrueren zijn. Daarbij wil PIVOT met het resultaat van de selectie op basis van deze doelstelling bronnen voor de kennis van en het inzicht in de Nederlandse samenleving (en cultuur) veiligstellen voor blijvende bewaring.

De methode om dit te bereiken is de methode institutioneel onderzoek van PIVOT. Deze methode is in de afgelopen jaren ontwikkeld aan de hand van praktijkervaringen en nieuwe, theoretische inzichten uit binnen- en buitenland. Via wet- en regelgeving en andere bestuurlijk-organisatorische bronnen wordt nagegaan welke handelingen overheidsorganen verrichten. Op basis van de handelingen kan achterhaald worden welke neerslag er in principe zou *moeten* zijn. Met andere woorden, de selectie zal niet meer plaatsvinden op basis van het archiefstuk zelf, maar op basis van de handeling. Handelingen worden gewaardeerd in het kader van de context.

Uiteindelijk zal PIVOT de overbrenging van het geselecteerde materiaal naar de depots van de Rijksarchiefdienst begeleiden. De rijksorganen zijn zelf verantwoordelijk voor de fysieke selectie en bewerking die de archieven en andere gegevensbestanden moeten ondergaan om ze geschikt te maken voor overdracht. Desgewenst zal PIVOT hen daarbij adviseren. Richtsnoer voor de bewerking na het institutioneel onderzoek en de institutionele selectie vormen de door de Permanente Commissie Documentaire Informatievoorziening (PCDIN) in september 1991 aanvaarde 'Normen voor goede en geordende staat' (zie hiervoor ook de PIVOT-brochure 'Om de kwaliteit van het behoud: normen 'goede en geordende staat' (Rijksarchiefdienst/PIVOT, 's Gravenhage 1993).

2. Het institutioneel onderzoek

Om het voor de selectie noodzakelijke inzicht te krijgen in het handelen van de overheidsorganen is PIVOT institutionele onderzoeken gestart bij de verschillende ministeries. De onderzoekers worden door PIVOT zelf en door de verschillende ministeries ingezet. Zij nemen gezamenlijk ongeveer 130 onderzoeksgebieden of beleidsterreinen voor hun rekening. Per beleidsterrein beschrijft de onderzoeker de historische ontwikkeling van dat beleidsterrein als context van de handelingen die er sinds 1940 zijn verricht. De onderzoeksperiode verschilt per beleidsterrein, maar bestrijkt in het algemeen de periode 1940 tot heden.

Uitgangspunt bij de onderzoeken vormt de Methode van Institutioneel Onderzoek (MIO), neergelegd in de brochure 'Handelend optreden' (PIVOT-brochure, 's Gravenhage 1994). De resultaten van een institutioneel onderzoek worden beschreven in een Rapport Institutioneel Onderzoek (RIO). Een RIO is de contextbeschrijving van een beleidsterrein waarop overheidsorganen handelend optreden en omvat:

1. een historische schets van het beleidsterrein waarop het onderzoek betrekking heeft, inclusief:
 - de doelstellingen van de overheid op het beleidsterrein;
 - de overheidsorganen en overige actoren;
 - de onderlinge relaties tussen de actoren;
 - de beleidsinstrumenten;
 - een beschrijving van het taakgebied waartoe het beleidsterrein behoort.

2. een overzicht van de handelingen die overheidsorganen verrichten of hebben verricht, inclusief:
 - de looptijd van elke handeling (begin- en einddatum);
 - de grondslag (bron) van elke handeling;
 - het product van de handeling (indien bekend).

Zo mogelijk worden de handelingen thematisch of procedureel geordend, waardoor men de handelingen in hun context kan zien.

Een belangrijk begrip in het institutioneel onderzoek vormt de 'handeling'. Een handeling is een complex van activiteiten, gericht op het totstandbrengen van een product, dat een actor verricht ter vervulling van een taak of op grond van een bevoegdheid. Aangezien we niet alleen willen beschrijven wat de overheid moet doen maar ook wat zij daadwerkelijk doet, gebruiken we als bron voor het beschrijven van het handelen niet alleen officiële wet- en regelgeving en de daaruit voortvloeiende algemene maatregelen van bestuur, koninklijke besluiten, ministeriële regelingen en beschikkingen zoals instellings-, opheffings- en organisatiebesluiten als onderzoeksbron, maar ook jaarverslagen en jaaroverzichten, staatsalmanakken, memories van toelichting op de rijksbegroting en op bovengenoemde wetten, beleidsnota's, archieven en literatuur. Daarnaast vormen interviews met beleidsmedewerkers en andere deskundigen - in en buiten de overheid- op het beleidsterrein een bron van informatie.

Naast het begrip 'handeling' neemt het begrip 'actor' in het institutioneel onderzoek een belangrijke plaats in. 'Actor' volgens de PIVOT-methode wordt gedefinieerd als "een overheidsorgaan of een particuliere organisatie of persoon die een rol speelt op een beleidsterrein". Strekten de PIVOT-onderzoeken zich tot 1995 uit tot de handelingen van overheidsorganen in de strikte zin van het woord, in de Archiefwet 1995 wordt, gebaseerd op de Algemene wet bestuursrecht, onder 'overheidsorgaan' verstaan "organen van overheidsinstellingen, verenigingen en vennootschappen die, ook voor zover zij niet krachtens publiekrecht zijn ingesteld, toch met openbaar gezag zijn bekleed of waaraan toch één of meer overheids-taken zijn opgedragen en de daarvoor benodigde publiekrechtelijke bevoegdheden zijn toegekend". Het begrip 'overheidsorgaan' is hiermee aanzienlijk verbreed.

In de onderzoeksrapporten worden de handelingen van particuliere instellingen niet opgenomen. Wel wordt hun rol op het beleidsterrein beschreven. Op grond van het acquisitieprofiel van het Algemeen Rijksarchief wordt bepaald of de archieven van particuliere instellingen voor overbrenging in aanmerking komen.

3. De toepassingsmogelijkheden

De resultaten van het institutioneel onderzoek, neergelegd in het RIO, worden daarna verwerkt in een wettelijk voorgeschreven selectie-instrument: de selectielijst, in PIVOT-termen het "basis selectiedocument" (BSD). De selectielijst is een lijst van handelingen die elk voorzien zijn van de waardering 'bewaren' of 'vernietigen'. De selectielijst volgt uit de beschrijving van het RIO. In overleg met de betreffende instelling(en) wordt aan de hand van deze selectielijst bezien welke gegevensbestanden voor 'de eeuwigheid' geselecteerd moeten worden en uiteindelijk overgebracht worden aan de Rijksarchiefdienst. De ontwerp selectielijst wordt ter inzage gelegd bij verscheidene instanties en de zorgdrager(s) bied(t)(en) de ontwerp-selectielijst aan aan de minister van OCenW. De definitieve selectielijst wordt vastgesteld door de zorgdrager(s) in kwestie en de minister/staatssecretaris van OCenW.

Wanneer de inhaaloperatie eenmaal voltooid is, zijn we er nog niet. In de toekomst moet worden voorkomen dat nieuwe achterstanden ontstaan bij selectie en overbrenging van gegevensbestanden. Om de toepassingsmogelijkheden van het institutioneel onderzoek ook voor de toekomst te kunnen garanderen, is het daarom noodzakelijk om ontwikkelingen in taken, handelingen en organisatie van de overheid, alsmede de grondslag van die taken en handelingen bij te houden. De verantwoordelijkheid hiervoor ligt bij de zorgdragers. Het RIO en het BSD kunnen gebruikt worden als basis voor de ontwikkeling van een structureel documentair informatieplan teneinde het beheer van de gegevensbestanden die de Rijksarchiefdienst na 20 jaar verwerft en het beheer van de gegevensbestanden bij de verantwoordelijke organen zelf te verbeteren.

Zo kan in samenwerking met de betreffende organen worden voorkomen, dat zich in de toekomst nieuwe, onbeheersbare stuwmeren van archief en andere gegevensbestanden zullen vormen.

4. Volumevermindering archieven en vergroting opslagcapaciteit

Ook op deze terreinen is PIVOT werkzaam. Volumevermindering kan voor bepaalde archieven worden bereikt door middel van substitutie: het overzetten van de informatie op een andere drager, bijvoorbeeld microfilm, microfiches en in de toekomst wellicht beeldplaat. Inmiddels is uitbreiding van de opslagcapaciteit met ca. 25 km. van bestaande depots in het Algemeen Rijksarchief gerealiseerd door de installatie van verrijdbare stellingen (compactus).

Gewapend met de opgedane ervaring zal PIVOT ook over deze kwesties de rijksorganen kunnen adviseren, die daarvan bij het moderne gegevensbeheer weer hun voordeel kunnen doen.

Algemeen Rijksarchief/PIVOT/Den Haag, juni 1995.

1 AFBAKENING EN VERANTWOORDING	8
2 WETGEVING MET BETREKKING TOT DE ZONDAGSRUST.....	11
2.1 Inleiding	11
2.2 De Zondagswet van 1815	11
2.3 De Zondagswet van 1953	12
2.4 De Grondwetsherziening van 1987	14
3 ACTOREN	16
3.1 Minister van Binnenlandse Zaken	16
3.2 Minister van Justitie	16
3.3 Interdepartementale werkgroep ter voorbereiding van de wetgeving over het recht tot betoging, het recht tot vergadering, het recht de godsdienst of levensovertuiging buiten gebouwen en besloten plaatsen te belijden, alsmede ter aanpassing van de wetgeving over de kerkgenootschappen (werkgroep Betogingen) 1977-1984	16
3.4 Gedeputeerde staten *.....	16
3.5 Burgemeester *.....	16
3.6 Gemeenteraad *.....	17
4 HANDELINGEN	18
5 VERKLARING VAN GEBRUIKTE AFKORTINGEN.....	21
6 OVERZICHT VAN WET- EN REGELGEVING	22
7 LITERATUUR	23

1 Afbakening en verantwoording

Met de Zondagswetgeving wordt de zondagsrust geregeld. Deze heeft zowel een godsdienstige als een sociale component: de zondagsrust is van belang voor de zondagsheiliging maar tegelijkertijd is de zondag als rustdag ook van belang voor ontspanning. De werkende mens heeft behoefte aan en recht op een dag van rust na een week werken. De Zondagswet is een relatief klein beleidsterrein dat slechts in zeer beperkte mate raakpunten heeft met andere beleidsterreinen. Zo wordt de wet- en regelgeving ten aanzien van werk- en rusttijden behandeld in het RIO *Ter bevordering van menswaardige arbeid. Rapport institutioneel onderzoek op het beleidsterrein arbeidsomstandigheden 1940-1993* (PIVOT-rapport nr. 24). Dit is echter in de eerste plaats sociale wetgeving. En hoewel de zondagsrust, zoals gezegd, ook een sociale component heeft is deze niet in de eerste plaats het object van de Zondagswet. Deze moet in de eerste plaats de zondagsheiliging waarborgen.

De noodzaak om aan werknemers vaste werk- en rusttijden te garanderen was in oorsprong ook de gedachte achter de eerste Winkelsluitingswet (later vervangen door de Winkeltijdenwet). Daarbij deed zich echter het probleem voor dat bedrijven met werknemers hun winkels moesten sluiten terwijl bedrijven zonder werknemers, bijvoorbeeld familiebedrijven of maatschappen, dit niet behoeften te doen. Daardoor ontstond een scheve concurrentieverhouding. De Winkelsluitingswet is derhalve onderwerp van het RIO *Mededingingsbeleid. Een institutioneel onderzoek naar het overheidshandelen inzake de economische mededinging over de periode 1946-1998, waaronder inbegrepen het handelen van het Bureau Industriële Eigendom en de Nederlandse Mededingingsautoriteit* (PIVOT-rapport nr. 93).

De handhaving van de zondagsrust en eerbiediging van de zondagsheiliging hebben ook raakpunten met de in de Grondwet verankerde rechten van betoging en vergadering en vrijheid van godsdienst en levensovertuiging. Zo kan het recht op betoging of het recht van vrijheid van godsdienst en levensovertuiging met daarmee verbonden uitingen, op gespannen voet staan met de handhaving van de zondagsrust ter vervulling van religieuze plichten. Deze grondrechten en de daarmee samenhangende wet- en regelgeving zoals de Wet Toezigt (sic) kerkgenootschappen (Stb. 1853, 102) en de Wet openbare manifestaties (Stb. 1988, 157) is onderwerp van het RIO *Constitutionele Zaken. Een institutioneel onderzoek naar het beleidsterrein constitutionele zaken over de periode 1945-1997* (PIVOT-rapport nr. 68).

In genoemd RIO wordt ook genoemd de *Interdepartementale werkgroep ter voorbereiding van de wetgeving over het recht tot betoging, het recht tot vergadering, het recht de godsdienst of levensovertuiging buiten gebouwen en besloten plaatsen te belijden, alsmede ter aanpassing van de wetgeving over de kerkgenootschappen* (werkgroep Betogingen). Deze was onder meer betrokken bij het aanpassen van de Zondagswet naar aanleiding van de wijziging van de Grondwet. Omdat er in het rapport *Constitutionele zaken* geen handelingen opgenomen zijn ten aanzien van de instelling en werkzaamheden van deze werkgroep is dat in het voorliggend rapport gedaan, tenminste voor zover van belang voor de Zondagswet.

In het volgend hoofdstuk worden na een kort inleidend historisch overzicht van het beleid ten aanzien van de handhaving van de zondagsrust achtereenvolgens de Zondagswet van 1815 en die van 1953 behandeld. Dan volgt een paragraaf waarin zal worden ingegaan op de gevolgen van de Grondwetswijziging van 1987 voor de Zondagswet. Vervolgens is een overzicht van actoren opgenomen en daarna een opsomming van de handelingen. Bij de handelingen zijn de standaard algemene handelingen alleen opgenomen, voor zover redelijkerwijs kan worden aangenomen dat deze op het kleine beleidsterrein van de Zondagswet ook daadwerkelijk worden uitgevoerd. Alle handelingen zijn ondergebracht in zogenaamde handelingenblokken. Deze zijn opgezet volgens het hieronder vermelde schema.

(X):	Dit is het volgnummer van de handeling. Dit nummer is uniek voor de handeling en wordt in het basis selectiedocument (BSD) overgenomen.
Actor	Hier staat het orgaan dat formeel verantwoordelijk is voor de uitvoering van de handeling. Wanneer meerdere organen dezelfde handeling verrichten, worden deze actoren onder elkaar gezet. De vermelde jaartallen geven de periode aan waarin de actor verantwoordelijk was/is voor het verrichten van de handeling. Bijvoorbeeld: Minister van Justitie 1948-1970 Minister van Binnenlandse Zaken 1970-
Handeling	Dit is een complex van activiteiten die een actor verricht ter vervulling van een taak of op grond van een bevoegdheid. In de praktijk komt een handeling meestal overeen met een procedure of een werkproces.
Periode	Hier staat het tijdvak vermeld gedurende welke jaren de handeling is verricht. Wanneer er geen eindjaar staat vermeld wordt de handeling op het moment van het verschijnen van het RIO nog steeds uitgevoerd. Het kan voorkomen dat de op basis van wet- en regelgeving geformuleerde handelingen (<i>nog</i>) niet worden uitgevoerd. Ter complementering van de context worden ook deze handelingen opgenomen.
Grondslag	Dit is de wettelijke basis op grond waarvan de actor de handeling verricht. Vermeld worden: <ul style="list-style-type: none"> • de naam (citeertitel) van de wet, de Algemene Maatregel van bestuur, het Koninklijk Besluit of de ministeriële regeling; • het betreffende artikel en lid daarvan; • de vindplaats, dat wil zeggen. De vermelding van staatsblad of staatscourant • wijzigingen in de grondslag en het vervallen hiervan. Een voorbeeld: Reclasseringsregeling 1947, art. 9, lid 2 (Stb. 1947, H 423), Reclasseringsregeling 1970, art. 8, lid, lid 3 (Stb. 1969, 598), gewijzigd 1978 (Stb. 1978, 254), vervallen in 1986 (Stb. 1986, 1) Wanneer er geen wettelijke grondslag voor een handeling bestaat, kan de <i>bron</i> worden genoemd waarin de betreffende handeling staat vermeld.
Product	Hier achter staat het product vermeld waarin de handeling resulteert of zou moeten resulteren. De gegeven opsommingen van producten is niet altijd uitputtend. Vaak wordt volstaan met een algemeen omschreven eindproduct. In de uiteindelijke selectielijst worden de producten niet vermeld.
Opmerking	Deze aanvullende informatie wordt slechts vermeld wanneer de strekking

	van de handeling toelichting heeft.
--	-------------------------------------

2 Wetgeving met betrekking tot de Zondagsrust

2.1 Inleiding¹

De oudste Nederlandse Zondagswet, het Groot placaat van politie uitgevaardigd door Karel V, dateert van 8 februari 1531. In de Republiek geschiedde de regeling van de zondagsrust voornamelijk door middel van provinciale plakaten. In 1796, na de totstandkoming van de Bataafse Republiek, werden alle plakaten voortgekomen uit een vereniging van kerk en staat, dus ook die welke betrekking hadden op de zondagsrust, voor vernietigd gehouden. Na de inlijving bij Frankrijk werd een wet van kracht waarbij de zondagsrust werd voorgeschreven voor openbare ambtenaren maar waarbij verder iedereen vrij werd gelaten.

Na 1813 werd door Willem I voor België "l'arrêté du Prince Souverain concernant l'observance des dimanches et des fêtes" (Stcr. 1814, 238) uitgevaardigd. In 1815 volgde de Nederlandse Zondagswet (Stb. 1815, 21). Deze wet zou tot 1953 van kracht blijven. Wel werden in 1886 en 1920 wetsontwerpen voor een nieuwe Zondagswet ingediend, maar beide strandden voortijdig. Pas in 1953 werd, zoals gezegd de zwaar verouderde wet van 1815 vervangen.

2.2 De Zondagswet van 1815

In de considerans van de wet werd gesteld dat getreden werd 'op het voetspoor onzer godsdienstige voorvaderen'. In het eerste artikel is bepaald dat op zondagen en erkende godsdienstige feestdagen niet alleen geen beroepsbezigheden mochten worden verricht die de godsdienst zouden kunnen storen, maar dat in het algemeen helemaal geen openbare arbeid mocht plaats hebben, tenzij dat absoluut noodzakelijk was. Daarvoor was schriftelijke toestemming van het plaatselijk bestuur vereist. Er mochten slechts 'geringe eetwaren' worden aangeboden. Het uitstellen of door winkeliers 'met open deuren' aanbieden van koopwaar was niet toegestaan (art. 2).

Gedurende de tijd die bestemd was voor de openbare godsdiensttoefening moesten horecagelegenheden gesloten zijn en was er een verbod op het houden van spelen, 'hetzij kolven, balslaan of dergelijke' (art. 3). Het was eveneens in principe verboden om 'openbare vermakelijkheden, zoo als schouwburgen, publieke danspartijen, concerten en harddraverijen' te laten plaats hebben. Het plaatselijk bestuur kon daarvan echter ontheffing verlenen voor de tijd nadat alle godsdiensttoefening was geëindigd (art. 4).

Het toezicht op de naleving van de wet was opgedragen aan de plaatselijke politie (art. 5). Overtreders werden gestraft met een boete van maximaal vijftientig gulden of maximaal drie dagen hechtenis (art. 6). Bij recidive werd de straf verdubbeld en eventueel uitgestalde waren werden verbeurd verklaard; horecagelegenheden werden bij een tweede overtreding voor een maand gesloten. Alle plaatselijke reglementen kwamen met de inwerkingtreding van de wet van 1815 te vervallen.

¹ De informatie in deze inleiding is ontleend aan H.H. Douma, *De Zondagswet* (IJmuiden: Vermande Zonen, 1954), 9-26.

De Zondagswet van 1815 zou een lang leven beschoren zijn. Dit was niet omdat deze wet goed voldeed, integendeel. De wet werd gekwalificeerd als 'alleen in naam bestaande, doch feitelijk bijna algemeen veroordeeld en buiten toepassing gelaten.'² Successievelijke pogingen om tot een nieuwe Zondagswet te komen strandden echter. In 1886 werd een ontwerp ingediend voor een wet 'houdende bepalingen ter bevordering van de Zondagsrust.' Deze had een tweeledige strekking: enerzijds moest de zondagsrust worden bevorderd vanuit godsdienstige motieven maar tegelijkertijd was er ook een sociale component. In de MvT werd ingegaan op het belang van een wekelijkse rustdag voor de werkende mens en gesteld dat: 'Waar nu het individu niet bij machte is, zich altijd dien rustdag te verzekeren, is het de plicht van den Staat hem te hulp te komen.'³ Het ontwerp is nooit in de Kamers behandeld; deze werden in maart 1886 ontbonden.⁴

Het duurde tot 1920 voordat een tweede poging werd ondernomen om tot een nieuwe wet te komen. Volgens de MvT wordt de sociale kant van de zondagsrust geregeld in diverse wetten zoals de arbeidswet en de op dat moment op stapel staande winkelsluitingswet. De regering kon zich derhalve beperken tot de godsdienstige zijde van het vraagstuk. De principiële achtergrond van het ontwerp wordt aldus verwoord: 'De wet erkent den Zondag als algemeen Christelijken rustdag.'⁵ De gemeenteraad kreeg in dit wetsontwerp een grote mate van bevoegdheid om nadere regels uit te vaardigen of ontheffing te verlenen van bepaalde verboden. Bij de behandeling in de Tweede Kamer werden 14 amendementen ingediend. Uiteindelijk werd het ontwerp in 1937 ingetrokken.⁶

2.3 De Zondagswet van 1953

Evenals in de wet van 1815 werd de zondagsrust in de wet van 1953 alleen beschouwd vanuit religieus perspectief. De sociale kant bleef buiten beschouwing. Beide wetten beogen bevordering van de zondagsrust en het tegengaan van zondagsonthelving. Evenals bij het ontwerp van 1920 werd er vanuit gegaan dat de sociale behoefte aan de zondag als een dag van rust al elders was geregeld, met name in de Winkelsluitingswet en de arbeidswetgeving in engere zin. Hoofddoel van het ontwerp van 1953 was de bescherming van de openbare godsdienstoefening en van de openbare rust op zondag.⁷

Het op zondag in de nabijheid van kerken of andere voor de openbare eredienst gebruikte gebouwen zonder strikte noodzaak veroorzaken van gerucht, waardoor de eredienst wordt verstoord, is verboden (art. 2, eerste lid). De burgemeester moest de nodige maatregelen treffen om verstoring van de eredienst door geluidshinder veroorzaakt door verkeer tegen te gaan (art. 2, tweede lid). Verder werd het verboden om op de zondag, zonder dat daartoe strikte noodzaak bestond, gerucht te veroorzaken dat op een afstand van meer dan 200 meter van de bron hoorbaar was (art. 3, lid 1). De burgemeester kon, volgens door de gemeenteraad te stellen regels, voor de tijd na 1 uur 's middags ontheffing verlenen (art. 3, lid 2).

Hemelvaartsdag en eerste Kerstdag werden in de wet met de zondag gelijkgesteld (art. 1, eerste lid). Voor de toepassing van het hierboven genoemde artikel 2 werden ook tweede-Paas-, Pinkster- en Kerstdag, Goede Vrijdag en Nieuwjaarsdag met de zondag gelijkgesteld. (art. 1, tweede lid).

² Ibidem, 19.

³ Ibidem, 20.

⁴ Ibidem, 21.

⁵ Ibidem, 22.

⁶ Ibidem, 25-26.

⁷ Ibidem, 31-32; M.M. den Boer, *Wet openbare manifestaties - Zondagswet*, editie Schuurman en Jordens nr. 194 (Kluwer: Alphen a/d Rijn 2002), 105-106.

Het bijwonen van openbare vermakelijkheden op zondag voor 13.00 uur is verboden, evenals het geven van gelegenheid daartoe en het deelnemen daaraan (art 4, lid1). De gemeenteraad is de mogelijkheid gegeven om bij plaatselijke verordening ook voor de tijd na 13.00 uur bepaalde openbare vermakelijkheden aan te wijzen waarop dit verbod van toepassing is (art. 4, lid 2). De burgemeester is bevoegd om ontheffing te verlenen (art. 4, lid 3). De minister van Binnenlandse zaken diende een AMvB voor te bereiden waarin bepaalde openbare vermakelijkheden, waarvan geen beletsel voor de viering van de zondag te verwachten was van dit verbod uit te zonderen (art. 4, lid 4).

Dit gebeurde bij besluit van 27 november 1953 (Stb. 1953, 526): 'Niet als openbare vermakelijkheden in de zin van de Zondagswet zullen worden beschouwd: toneelvoorstellingen, filmvoorstellingen, concerten en andere openbare bijeenkomsten, welke in openbare ruimten worden gehouden en de geestelijke, zedelijke of culturele verheffing of ontwikkeling van het publiek tot doel hebben.' (art. 1) De burgemeester bleef echter het recht behouden om vergunning voor de genoemde openbare vermakelijkheden te weigeren.⁸

Verder werd het verboden om op zondag voor 13.00 uur optochten of bijeenkomsten in de openlucht te houden, daaraan deel te nemen of daartoe gelegenheid te geven (art. 5, lid 1). Opnieuw diende bij AMvB te worden bepaald welke optochten of bijeenkomsten van dit verbod konden worden uitgesloten omdat deze geen beletsel vormden voor de viering van de zondag en daarvan geen verstoring van de zondagsrust te duchten viel (art. 5, lid 2). In het hiervoor al genoemde besluit werden optochten of bijeenkomsten in de open lucht met een godsdienstig karakter en wandeloptochten, die niet door muziek worden begeleid, van het verbod uitgezonderd.

Ten aanzien van het verrichten van arbeid op zondag blijkt er ten opzichte van de Zondagswet van 1815 de houding te zijn gewijzigd. In artikel 6 is bepaald dat het verboden is om zonder genoegzame reden de openbare rust door arbeid in beroep of bedrijf te laten verstoren. Openbare arbeid is dus toegestaan zolang deze niet de zondagsrust verstoort en ook dat laatste wordt getolereerd mits daarvoor een genoegzame reden bestaat. In de toelichting werd gesteld 'dat van het artikel, zonder dat het maatschappelijk leven onnodig wordt gehinderd, een heilzame stimulans ter bevordering van de openbare rust op Zondag zal kunnen uitgaan.'⁹

De gemeenten kregen met de Zondagswet 1953 weliswaar in belangrijke mate de mogelijkheid om activiteiten op zondag te verbieden of juist daarvoor ontheffing te verlenen, maar daaraan werden ook grenzen gesteld. Ten aanzien van sportbeoefening kon niet de zelfde houding worden aangenomen als in de oude wet. Want de behoefte aan enige vorm van ontspanning op de zondag kan niet worden genegeerd.¹⁰ Zo mogen plaatselijke verordeningen waarin punten worden geregeld waarover in de Zondagswet niet is voorzien, geen verbodsbepalingen inhouden met betrekking tot sportbeoefening of andere vormen van ontspanning op zondag. Dit voor zover deze niet te beschouwen waren als openbare vermakelijkheden in de zin van de wet (artikel 7, lid 1). Na aanneming van een amendement werd aan dit artikel nog een tweede lid toegevoegd: 'De gemeenteraad kan bij plaatselijke verordening bepalen, dat artikel 2 mede van toepassing zal zijn op in de verordening met name genoemde dagen, welke door een of meer kerkgenootschappen tot rust- of feestdagen zijn bestemd.'¹¹

⁸ Douma, *De Zondagswet*, 119.

⁹ *Ibidem*, 130.

¹⁰ Den Boer, *Wet openbare manifestaties*, 106-107.

¹¹ Douma, *De Zondagswet*, 138.

Bij de inwerkingtreding van de Zondagswet 1953 vervielen zowel de wet van 1815 als het Besluit van de Souvereine Vorst uit 1814, die in Limburg van kracht was.¹² Toepassing van de nieuwe Zondagswet leverde echter al vrijwel onmiddellijk problemen op, met name in de zuidelijke provincies. Omdat diep in het volksleven gewortelde tradities met een godsdienstig of kerkelijk karakter, processies en optochten van en naar de kerk begeleid door muziek, onder de verbodsbepalingen van de wet vielen.¹³

In 1955 vond daarom een eerste wijziging plaats (Stb. 1955, 461). Er werd onder meer een nieuw artikel 5a ingevoegd (artikel III), waarbij aan Gedeputeerde Staten in het eerste lid de bevoegdheid werd gegeven om voor een gemeente of groep van gemeenten te bepalen dat bepaalde bestaande tradities of gebruiken in het volksleven geworteld zijn en niet vallen onder openbare gemakkelikheden in de zin van de Zondagswet; artikel 3, eerste lid, en artikel 5, eerste lid, zijn daarop niet van toepassing. Conform het derde lid konden gedeputeerde staten ook een gemeente of groep van gemeenten aanwijzen. Verder werd bij deze wetswijziging bepaald dat de in artikel 3, tweede lid en artikel 4, derde lid, bepaalde *verplichting* aan de gemeenteraad om regels te stellen werd omgezet in een *mogelijkheid* om dit te doen (artikel I).

2.4 De Grondwetsherziening van 1987

In april 1977 werd de Interdepartementale werkgroep ter voorbereiding van de wetgeving over het recht tot betoging, het recht tot vergadering, het recht de godsdienst of levensovertuiging buiten gebouwen en besloten plaatsen te belijden, alsmede ter aanpassing van de wetgeving over de kerkgenootschappen opgericht. In deze werkgroep, kortweg de werkgroep Betogingen genoemd, waren de ministers van Binnenlandse Zaken (Grondwetszaken, Binnenlands Bestuur en Openbare Orde en Veiligheid) en van Justitie vertegenwoordigd. De werkgroep kreeg de volgende drie taken:

1. Het voorbereiden en aanpassen van de wetgeving naar aanleiding van in de nieuwe Grondwet op te nemen bepalingen aangaande het recht tot betoging, het recht tot vergadering en het recht om de godsdienst of levensovertuiging buiten gebouwen en besloten plaatsen te belijden;
2. Het aanpassen en van de wetgeving over de kerkgenootschappen;
3. Het doen van onderzoek naar aanpassing van voorschriften over vertoningen in verband met het in de nieuwe Grondwet op te nemen artikel 1.7, derde lid (vrijheid van meningsuiting).

De werkgroep Betogingen werd omstreeks 1984 opgeheven.¹⁴

Bij de Grondwetsherziening van 1987 (tekstplaatsing Stb. 1987, 458) werden de nieuwe bepalingen inzake het recht tot vrije belijdenis van godsdienst en levensovertuiging en inzake het recht tot vergadering en betoging van kracht. Deze behelsden een ingrijpende wijziging ten opzichte van wat voorheen in de Grondwet werd bepaald. Conform artikel 6, eerste lid, heeft ieder het recht zijn godsdienst of levensovertuiging individueel of in gemeenschap met anderen vrij te belijden, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet. Conform het tweede lid kon aan de uitoefening van dit recht buiten gebouwen en besloten plaatsen doormiddel van lagere regelgeving beperkingen worden gesteld ter bescherming van de gezondheid, in het verkeersbelang of ter bestrijding of voorkoming van wanordelijkheden.

¹² Ibidem, 140-141.

¹³ Ibidem, 142.

¹⁴ M.C. Windhorst en M. Schaap, *Constitutionele Zaken. Een institutioneel onderzoek naar het beleidsterrein constitutionele zaken over de periode 1945-1997* (Den Haag, 2001), 31.

In de nieuwe Grondwet wordt naast het recht van vergadering het recht tot betoging erkend: 'Het recht tot vergadering en betoging wordt erkend, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet' (artikel 9, eerste lid). De beperkingen ten aanzien van deze rechten kunnen, identiek aan de beperkingen ten aanzien van de uitoefening van de belijdenis van godsdienst of levensovertuiging buiten gebouwen en besloten plaatsen, doormiddel van lagere regelgeving worden vastgelegd ter bescherming van de gezondheid, in het belang van het verkeer en ter voorkoming of bestrijding van wanordelijkheden.

Deze twee artikelen in de herziene Grondwet noopten tot wijziging van enkele bepalingen van de Zondagswet, die betrekking hebben op openbare manifestaties. Dit geschiedde bij de Wet openbare manifestaties, artikel III, A, tweede lid (Stb. 1988, 157). Met betrekking tot het verbod op het zonder strikte noodzaak veroorzaken van gerucht, zoals gesteld in artikel 3, eerste lid, werd in het tweede lid een uitzondering toegevoegd ten aanzien van geoorloofde samenkomsten tot het belijden van godsdienst of levensovertuiging, vergaderingen of betogingen als bedoeld in de Wet openbare manifestaties.

Een zelfde uitzondering werd gemaakt voor het verbod om op zondag voor 13.00 uur optochten of bijeenkomsten op openbare plaatsen te houden, daartoe gelegenheid te geven of daaraan deel te nemen, zoals geformuleerd in artikel 5, eerste lid. In het tweede lid van dit artikel werd nu gesteld dat het verbod niet van toepassing is op samenkomsten tot het belijden van godsdienst of levensovertuiging en wandeltochten die niet door muziek worden begeleid (Wet openbare manifestaties, artikel III, B, tweede lid, Stb. 1988, 157).

3 Actoren

Van de actoren gemerkt met een asterisk zijn geen handelingen opgenomen; dit zijn overheidsorganen die buiten het bereik van PIVOT vallen.

3.1 *Minister van Binnenlandse Zaken*

De Zondagswet valt binnen het terrein van het binnenlands bestuur. Omdat de uitvoering van de wet in belangrijke mate is opgedragen aan lagere overheden, met name de gemeenten, is het aantal handelingen van de minister van Binnenlandse zaken beperkt.

3.2 *Minister van Justitie*

De minister van Justitie stelde samen met de minister van Binnenlandse Zaken de 'Interdepartementale werkgroep ter voorbereiding van de wetgeving over het recht tot betoging, het recht tot vergadering, het recht de godsdienst of levensovertuiging buiten gebouwen en besloten plaatsen te belijden, alsmede ter aanpassing van de wetgeving over de kerkgenootschappen' (werkgroep Betogingen).

3.3 *Interdepartementale werkgroep ter voorbereiding van de wetgeving over het recht tot betoging, het recht tot vergadering, het recht de godsdienst of levensovertuiging buiten gebouwen en besloten plaatsen te belijden, alsmede ter aanpassing van de wetgeving over de kerkgenootschappen (werkgroep Betogingen) 1977-1984*

De werkgroep Betogingen kreeg onder meer tot taak de wetgeving, waaronder de Zondagswet, aan te passen naar aanleiding van in de nieuwe Grondwet op te nemen bepalingen aangaande het recht tot betoging, het recht tot vergadering en het recht om de godsdienst of levensovertuiging buiten gebouwen en besloten plaatsen te belijden. Daarnaast moest zij onderzoek doen naar de aanpassing van voorschriften over vertoningen in verband met het in de nieuwe Grondwet op te nemen artikel 1.7, derde lid (vrijheid van meningsuiting).

3.4 *Gedeputeerde staten **

Bij een wetswijziging van 1955 is aan Gedeputeerde Staten de bevoegdheid gegeven om voor een gemeente of groep van gemeenten bepaalde in het volksleven gewortelde tradities of gebruiken aan te wijzen, die niet als openbare gemakkelijkheden in de zin van de wet kunnen worden aangemerkt.

3.5 *Burgemeester **

Een belangrijk deel van de uitvoering van de Zondagswet is opgedragen aan de burgemeester. Zo dient hij de nodige maatregelen te treffen ter voorkoming van geluidshinder door verkeer in de buurt van kerken of andere gebouwen die in gebruik zijn voor de openbare eredienst (Zondagswet 1953, art. 3, lid 1). Verder is de burgemeester de mogelijkheid gegeven om ontheffingen te verlenen inzake bepaalde in de wet gestelde verboden (het verwekken van gerucht na 13.00 uur; het houden van openbare gemakkelijkheden voor 13.00 uur).

*3.6 Gemeenteraad **

De gemeenteraad is opgedragen om in bepaalde gevallen nadere regels uit te vaardigen, zoals met betrekking tot de door de burgemeester te verlenen ontheffingen voor het veroorzaken van gerucht na 13.00 uur (Zondagswet 1953, art. 3 lid 2). Verder kan de gemeenteraad bepaalde openbare gemakkelijkheden aanwijzen die niet allen voor, maar ook na 13.00 uur verboden zijn (Zondagswet 1953, art. 4 lid 2). Tenslotte kan de gemeenteraad bij plaatselijke verordening bepalen dat het in art. 2 geformuleerde verbod op het verwekken van gerucht in de nabijheid van kerken mede van toepassing is op dagen die door een of meer kerkgenootschappen tot rust- of feestdagen zijn bestemd (Zondagswet 1953, art. 7 lid 2). De gemeenteraad mag echter geen verbod instellen op sportbeoefening of andere vormen van ontspanning, voor zover deze niet als openbare gemakkelijkheden in de zin van de wet zijn te beschouwen.

4 Handelingen

1.

Actor	Minister van Binnenlandse Zaken Minister van Justitie
Handeling	Het voorbereiden, mede-vaststellen, coördineren en evalueren van het beleid betreffende het beleidsterrein Zondagswet
Periode	1945-
Product	O.a. beleidsnota's, beleidsnotities, rapporten, adviezen en evaluaties
Opmerking	De eigenlijke vaststelling van het beleid vindt plaats in de ministerraad. Onder deze handeling valt ook: <ul style="list-style-type: none">- het voeren van overleg met andere betrokken actoren op het beleidsterrein;- het voorbereiden van een standpunt ter inbrenging in de ministerraadsvergaderingen voor beraad en besluitvorming betreffende het beleidsterrein;- het voeren van overleg met / het leveren van bijdragen aan het overleg met het staatshoofd betreffende het beleidsterrein;- het voorbereiden van een Memorie van Toelichting op de Rijksbegroting het beleidsterrein;- het toetsen van de uitvoering van het beleid (evaluatie);- het leveren van commentaar op de recht- en doelmatigheidscontroles van de Algemene Rekenkamer op het beleidsterrein;- het aan een externe adviescommissie verzoeken om advies betreffende het beleidsterrein;- het informeren van het Kabinet van de Koningin over ontwikkelingen op het beleidsterrein; het voorbereiden en vaststellen van het voorlichtingsbeleid

2.

Actor	Minister van Binnenlandse Zaken
Handeling	Het voorbereiden van de totstandkoming, wijziging en intrekking van wet- en regelgeving betreffende het beleidsterrein Zondagswet
Periode	1945-
Product	Wetten, algemene maatregelen van bestuur, koninklijke besluiten
Opmerking	Het betreft hier alléén voorbereidingen waarvoor in de wet- en regelgeving geen grondslagen te vinden zijn

3.

Actor	Minister van Binnenlandse Zaken
Handeling	Het opstellen van periodieke verslagen over het beleidsterrein Zondagswet
Periode	1945-
Product	Series jaarverslagen, kwartaalverslagen, maandverslagen
Opmerking	Het betreft hier alléén voorbereidingen waarvoor in de wet- en regelgeving geen grondslagen te vinden zijn

4.

Actor	Minister van Binnenlandse Zaken
Handeling	Het beantwoorden van Kamervragen en het anderszins op verzoek incidenteel informeren van leden van of commissies uit de Kamers der Staten-Generaal betreffende het beleidsterrein Zondagswet
Periode	1945-
Product	Brieven, notities

Opmerking	Het informeren van de Commissies voor de Verzoekschriften valt binnen de omschrijving van de bovenstaande handeling
5.	
Actor	Minister van Binnenlandse Zaken
Handeling	Het beslissen op beroepschriften naar aanleiding van beschikkingen betreffende het beleidsterrein Zondagswet en het voeren van verweer in beroepschriftprocedures voor administratief rechterlijke organen
Periode	1945-
Product	Beschikkingen, verweerschriften
6.	
Actor	Minister van Binnenlandse Zaken
Handeling	Het beantwoorden van vragen van individuele burgers, bedrijven en instellingen betreffende het beleidsterrein Zondagswet
Periode	1945-
Product	Brieven, notities
7.	
Actor	Minister van Binnenlandse Zaken
Handeling	Het uitvoeren van voorlichtingsactiviteiten op het beleidsterrein Zondagswet
Periode	1945-
Product	Voorlichtingsmateriaal
8.	
Actor	Minister van Binnenlandse Zaken
Handeling	Het vaststellen van de opdracht en het eindproduct van (wetenschappelijk) onderzoek betreffende het beleidsterrein Zondagswet
Periode	1945-
Product	Offerte, brieven, rapport
9.	
Actor	Minister van Binnenlandse Zaken
Handeling	Het begeleiden van (wetenschappelijk) onderzoek betreffende het beleidsterrein Zondagswet
Periode	1945-
Product	Notities, notulen, brieven
10.	
Actor	Minister van Binnenlandse Zaken
Handeling	Het verzamelen en bewerken van gegevens ten behoeve van (wetenschappelijk) onderzoek betreffende het beleidsterrein Zondagswet
Periode	1945-
11.	
Actor	Minister van Binnenlandse Zaken
Handeling	Het financieren van (wetenschappelijk) onderzoek betreffende het beleidsterrein Zondagswet
Periode	1945-
Product	Rekeningen, declaraties
12.	
Actor	Minister van Justitie
Handeling	Het instellen, wijzigen en opheffen van organisatie-eenheden op het beleidsterrein Zondagswet

Periode	1945-
13.	
Actor	Minister van Binnenlandse Zaken
Handeling	Het voorbereiden van een algemene maatregel van bestuur waarbij wordt bepaald: <ol style="list-style-type: none"> 1. dat openbare gemakkelijkheden die geen beletsel vormen voor de rust op zondag, niet als openbare gemakkelijkheden worden beschouwd in de zin van de wet 2. welke optochten of bijeenkomsten*) in de open lucht zoals bedoeld in de Zondagswet, niet als zodanig zullen worden beschouwd
Grondslag	Zondagswet 1953, art. 4 lid 4 en art. 5, lid 2 (Stb. 1953, 490)
Periode	1953-
Product	Besluit van 27 november 1953 (Stb. 1953, 526)
Opmerking	*) Het betreft hier optochten en bijeenkomsten die redelijkerwijze geen beletsel vormen voor de viering van de Zondag en geen verstoring van de rust op zondag met zich meebrengen
14.	
Actor	Minister van Binnenlandse Zaken Minister van Justitie
Handeling	Het instellen van de Interdepartementale werkgroep ter voorbereiding van de wetgeving over het recht tot betoging, het recht tot vergadering, het recht de godsdienst of levensovertuiging buiten gebouwen en besloten plaatsen te belijden, alsmede ter aanpassing van de wetgeving over de kerkgenootschappen (werkgroep Betogingen)
Bron	<i>Constitutionele zaken. Een institutioneel onderzoek naar het beleidsterrein constitutionele zaken over de periode 1945-1997</i> (PIVOT-rapport nr. 68), p. 31
Periode	1977
Product	Instellingsbeschikking
15.	
Actor	Minister van Binnenlandse Zaken Minister van Justitie
Handeling	Het benoemen van de leden van de Interdepartementale werkgroep ter voorbereiding van de wetgeving over het recht tot betoging, het recht tot vergadering, het recht de godsdienst of levensovertuiging buiten gebouwen en besloten plaatsen te belijden, alsmede ter aanpassing van de wetgeving over de kerkgenootschappen (werkgroep Betogingen)
Periode	1977-1984
Product	Benoeming
16.	
Actor	Interdepartementale werkgroep ter voorbereiding van de wetgeving over het recht tot betoging, het recht tot vergadering, het recht de godsdienst of levensovertuiging buiten gebouwen en besloten plaatsen te belijden, alsmede ter aanpassing van de wetgeving over de kerkgenootschappen (werkgroep Betogingen)
Handeling	Het aanpassen van de Zondagswet
Bron	<i>Constitutionele zaken. Een institutioneel onderzoek naar het beleidsterrein constitutionele zaken over de periode 1945-1997</i> (PIVOT-rapport nr. 68), p. 31
Periode	1977-1984
Product	Voorstel tot wetwijziging

5 Verklaring van gebruikte afkortingen

AMvB	algemene maatregel van bestuur
art.	artikel
BSD	basiselectiedocument
IO	institutioneel onderzoek
KB	koninklijk besluit
MvT	memorie van toelichting
PIVOT	Project Invoering Verkorting Overbrengingstermijn
RAD	Rijksarchiefdienst
RIO	rapport institutioneel onderzoek
Stb.	Staatsblad
Stcr.	Staatscourant
TK	Tweede Kamer

6 Overzicht van Wet- en regelgeving

- Wet houdende voorschriften ter viering der dagen aan de openbare christelijke godsdienst toegewijd (Stb. 1815, 21)
Ingetrokken: 1953 (Stb. 1953, 490)
- Wet houdende nadere voorschriften ter wegneming van beletselen voor de viering van en ter verzekering van de openbare rust op de zondag en enige christelijke feestdagen (Stb. 1953, 490)
Aanvulling: 1955 (Stb. 1955, 461)
Gewijzigd: 1976 (Stb. 1976, 289)
1976 (Stb. 1976, 377)
1988 (Stb. 1988, 77)
1988 (Stb. 1988, 157)
1993 (Stb. 1993, 725)
- Besluit ex artikel 4, vierde lid en artikel 5, tweede lid van de Zondagswet (Stb. 1953, 526)
Gewijzigd: 1955 (Stb. 1955, 557)
1989 (Stb. 1989, 188)
- Wet openbare manifestaties (Stb. 1988, 157)
Gewijzigd: 1992 (Stb. 1992, 422)
1993 (Stb. 1993, 650)
1994 (Stb. 1994, 573)

7 Literatuur

M.M. den Boer, Wet openbare manifestaties. Zondagswet, editie Schuurman en Jordens nr. 194 (Alphen a/d Rijn: Kluwer, 2002).

H.H. Douma, *De Zondagswet* (IJmuiden: Vermande Zonen, 1954).

M.C. Windhorst en M. Schaap, *Constitutionele zaken. Een institutioneel onderzoek naar het beleidsterrein constitutionele zaken over de periode 1945-1997* (Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en Rijksarchiefdienst, 2001).